

УДК 94(497.5) "1914/1919"

ОСІЄК В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ХРОНІКА ОДНОГО ХОРВАТСЬКОГО МІСТА ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПРЕСИ ТА АРХІВІВ

Іван БАЛТА

Університет Й.Штрессмаєра в Осієку
вул. Лоренца Ягера, 9, Осієк, 31000 (Хорватія)
Кафедра історії

У хронікерському стилі описано повсякденне життя мешканців хорватського міста Осієк, їхня реакція на головні події Першої світової війни, участі хорватських солдат у бойових діях у Галичині, ставлення до військовополонених українців і росіян.

Ключові слова: війна, місто, Хорватія, Осієк, незалежність, військовополонені.

Архівні матеріали та газетні публікації дають можливість простежити ставлення мешканців м. Осієка, родичі, близькі і знайомі яких воювали на фронтах Першої світової війни, до військових подій на лінії фронту від Італії до України (Галичини і Буковини). Громадське і політичне життя м. Осієка перебувало під постійним контролем міської адміністрації та управління жупанією (областю), а також військової влади. Але увесь цей час ситуація в місті була напруженою з огляду на військові події і новини про вояків – колишніх мешканців Осієка, які перебували на східному (галицькому) фронті на Україні.

Військові формування Осієка – 78-й піхотний полк, 28-й піхотний оборонний полк і частини 12-го уланського полку та польової артилерії – брали участь у бойових діях на сербському (до 1915 р.), східному (до 1917 р.) та італійському фронтах – до завершення війни, здебільшого в складі 13-го військового корпусу, відповідно, в складі 5-ї і 6-ї австро-угорських армій. Ці військові частини втратили на бойовому шляху десяту частину свого особового складу. Кількість поранених з кожним днем зростала, і вони – а з 1917 р. й дезертири – дедалі частіше прибували до Осієка, який і без них перебував у скрутному становищі з огляду на нестачу харчів та забезпечення військовою провізією. Контроль за постачанням продовольства та численні гуманітарні акції вела міська влада, зокрема, осередки Червоного Хреста. Вони певною мірою полегшували тяжке економічне і соціальне становище мешканців міста. Слід зауважити, що санітарна служба допомоги пораненим розміщувалася не лише в лікарнях, а й у школах, кінозалах та культурних осередках міста.

Військові формування Осієка пройшли через справжнє пекло війни на галицькому та буковинському фронтах, де тривали тяжкі окопні бої. Частина осієцьких вояків потрапила в полон на російському фронті і була вивезена до Сибіру й на Далекий Схід, звідки вже ніколи не повернулась у рідний край.

Про перебіг подій під час Першої світової війни в Осієку та його околицях, а також про долю його вояків, зокрема, на східному фронті в Україні, відомо небагато. З цієї

теми не опубліковано жодної узагальненої спеціальної наукової праці. Надруковано лише декілька статей про Першу світову війну, де про Осіек лише згадується під час висвітлення господарських, політичних і культурних подій того часу. У праці “Хорватська воєнна і військова історія” С.Павичича, де описані хорватські військові формування часу Першої світової війни, особливо 13-й загребський корпус, згадані також військові формування з Осієка, особливо їхні бойові дії в Галичині¹. У праці Е.Бауера “Сяйво і трагізм хорватської зброї” простежуються дії хорватських військових формувань під час Першої світової війни, героїзм вояків, але осієцькі формування особливо не виділяються². Б.Крірман у розвідці “Хорватія в Першій світовій війні: хорватсько-сербські політичні стосунки” подав аналіз політичних взаємин між політичними партіями і загальний огляд політичних напружень у військових формуваннях на фронтах, а також окреслив роль Осієка під час війни³. Й.Горват висвітлив загальну панораму участі хорватських військових формувань у Першій світовій війні⁴. У “Літописі Осієка” (автор – С.Сршан) у хронологічному плані описані головні події 1914–1918 рр., зокрема, ситуація щодо матеріального становища населення Осієк, про військові ж формування там взагалі не згадується⁵.

Для вивчення суспільних настроїв у місті Осієк під час Першої світової війни нами використані матеріали з хорватських державних архівів – Державного архіву м.Осієк і Хорватського державного архіву в Загребі, зокрема, документи міської адміністрації Осієка, скупщини (зборів) Віровітницької жупанії того часу, до якої належало місто⁶. Зібрано також газетні матеріали Архіву періодики в Осієку, присвячені осієцьким громадянам, які перебували на українському фронті і подіям в Осієку досліджуваного періоду, з часописів “Narodna obrana”, з осені 1914 р. – “Hrvatska obrana”, “Die Frau”, “Obzor”, “Jug”, а також міська газета “Hrvatski list”. Ми опиралися й на деякі інші спеціальні наукові дослідження, які в загальних рисах висвітлювали події Першої світової війни, зокрема, на східному фронті⁷.

Про те, як мешканці Осієка, майбутні вояки фронтів Першої світової, зустріли початок війни, знаходимо опис в осієцькій “Хорватській газеті”: “Це відбувалося наприкінці червня 1914 р. Повітряний політ!.. Угорський пілот Сімоні запросив мешканців Осієка подивитися на цю подію, і громадяни міста масово відгукнулися на неї. Вони прийшли відразу вполюдні на велике поле неподалік дороги – сьогодні там розташована промислова частина міста – і посідали на зеленій траві, доки пілот готував свій пристрій для старту... На теплому літньому післяобідньому сонці загоряли і старанно підкріплювалися морозивом, лимонадом, пивом і коктейлями чиновники Осієка. Цю ідилію за якихось дві години порушив гуркіт двигуна, а за хвилину по тому угорець піднявся в “небо під хмари” – на висоту 20–30 м і пролетів відстань у 100 м. Мешканці Осієка дуже раділи з цього приводу. Людина летіла, виявилося, що людина може триматися в повітрі. Цим вистава і завершилася. На жаль, нещасливо, оскільки власне цим шляхом до мешканців прибула новина про вбивство престолонаслідника Франца Фердинанда і його дружини Софії Гегенберг у Сараєві.

¹ Pavičić S. Hrvatska ratna i vojna poviest i Prvi svjetski rat. Zagreb, 1943.

² Bauer E. Sjaj i tragika hrvatskog oružja. Zagreb, 1991.

³ Krizman B. Hrvatska u prvom svjetskom ratu: Hrvatsko-srpski politički odnosi. Zagreb, 1989.

⁴ Horvat J. Prvi svjetski rat: Panorama zbivanja 1914–1918. Zagreb, 1967.

⁵ Sršan S. Osječki ljetopisi 1686–1918. Zagreb, 1967.

⁶ Državni arhiv u Osijeku (далі – DAO) i Hrvatski državni arhiv u Zagrebu (далі – HDA).

⁷ Astorri A., Salvadori P. Storia illustrata Prima Guerra Mondiale. Firenze, 1999.

Саме таким був цей доленосний день в житті Осієка, який приніс велике нещастя, цілу низку бід, наслідки яких відчувалися ще в роки Другої світової війни, яка фактично стала продовженням війни 1914–1918 рр., і відчуються донині”⁸.

Осієцька газета “*Nagodna obrana*” ще на початку 1914 р. пророкувала сумний розвиток подій на Балканах, описавши передовсім напружені стосунки між Грецією та Туреччиною, а також можливі далекосяжні їх наслідки для всіх балканських народів⁹. Осієцька газета “*Die Drau*” в спеціальному виданні в двох частинах дала обширну інформацію про замах у Сараєві і про те, яким був відгук на нього в Осієку¹⁰. Міська адміністрація з сумом сприйняла звістку про смерть престолонаслідника принца Франца Фердинанда і його дружини Софії. Зародилися сумніви, чи варто толерувати сербських депутатів у міських представницьких органах та скупщині жупанії. Керівництво міста, з огляду на замах, змінило назви багатьох вулиць міста, наприклад, вулиця Й.Змая одержала нову назву – Франца Фердинанда¹¹. Найвизначніші на той час громадяни Осієка барон Адамович, заступник жупана дворянин Лабаш, міський голова доктор Пінтерович, дивізійний командир віце-маршал Вінсент Фокс, верховний суддя Брошан, державний адвокат доктор Александер, фінансовий директор Шакатс, єпископ Горват, приходський священик і канонік Фірінгер, приходський священик Зеленка та інші осудили вбивство престолонаслідника. Франківці і Селянська партія використали замах для того, щоб розкритикувати політику хорватсько-сербської коаліції¹².

Оскільки Сербія не прийняла ультиматуму Австро-Угорщини, то в останній почалася мобілізація¹³. Цього ж дня опівночі в Осієку зазвучала військова музика. Залунали вигуки на адресу короля (імператор Франц Йосиф мав титул хорватського короля), армії, батьківщини, зокрема, гімн “Гарній нашій...” Почали надходити повідомлення особам, які, згідно зі 68-ю статтею Закону про військові дії від 1912 р., зобов’язані надавати підтримку армії своїм рухомим та нерухомим майном¹⁴. Для покарання несвідомих громадян в Осієку організували військовий трибунал¹⁵. Віддавалися накази щодо переобладнання громадських установ, ресторанів під військові потреби. Ціни на всі товари і продукти в Осієку різко зросли. Було запроваджено систему посвідчень для пересування громадян містом і заборонено деякі часописи¹⁶. Для підтримки морального стану армії офіцери намагалися тримати під контролем настрої населення міста, не допускати поширення просербської агітації. Коли воєнні дії наблизилися до міста, розпочалися акції збору коштів на Червоний Хрест і допомогу родинам військових та цивільних ополченців¹⁷.

З Відня до Осієка швидко передано наказ про мобілізацію. Новобранці перед відправленням на фронт святково склали присягу на площі Людовіта Гая перед групою офі-

⁸ Osijek u prvom svetskom ratu // Hrvatski list (далі – HL). Osijek. 1942. 6. prosinca.

⁹ Oblaci nad Balkanom // Narodna obrana (далі – NO). Br. 135. 17.VI.1914. S.1.

¹⁰ Das attentat in Sarajevo // Die Drau (далі – DD). Nr. 145. 29.VI.1914; Nr. 149. 3.VII.1914.

¹¹ DAO. Zapisnik gradskog zastupstva. Br. 11.VII.1914.

¹² Manifest frankovaca i seljaka // NO. Br. 150. 11.VII.1914. S.6.

¹³ Diplomatski odnosi sa Srbijom prekinuti. Mobilizacija odlukom odredjena // NO. Br. 169. 26.VII.1914. S.1.

¹⁴ Ratna podavanja // NO. Br. 170. 27.VII.1914. S. 3.

¹⁵ Proglašenje prijekog suda // NO. Br. 171. 28.VII.1914. S.3.

¹⁶ В Осієку було заборонено часопис “*Volksreich*” як соціалістичний, у Вінковцях – “*Svjetlost*” як газету нарядняцької партії, у Мітровцях – “*Hrvatski branik*” як орган правашів (радикально-націоналістичної Партії права), у Шиді – “*Pravo naroda*” як соціалістичну газету та деякі інші (*Naše novinstvo i ratno stanje* // NO. Br. 171. 30.VII.1914. S.2).

¹⁷ Rat sa Srbijom // NO. Br. 175. 3.VIII.1914. S.1.

церів, очолюваних бригадир-полковником Колаком і командиром полку Сімоновичем¹⁸. Графиня Алтман і міська влада на чолі з головою міста Пінтеровичем відкрили першу громадську їдальню для малозабезпечених громадян¹⁹. Рух поїздів у Осієку був обмежений для цивільних потреб, пріоритетним стало забезпечення військових на фронті.

78-й осієцький піхотний полк від початку Першої світової війни брав участь у боях у Сербії і в Галичині, зазвичай, у складі 5-ї австро-угорської армії. А частини 12-го осієцького уланського полку і 38-го полку польової артилерії виступали в складі інших австро-угорських військових формувань на всіх фронтах, у тому числі в Україні.

Уже на початку війни заговорили про неминучість боїв у Сербії. Підкреслювалося, зокрема, що хорватські частини XIII хорватського військового корпусу боролися дуже мужньо, відзначалися блискавичні атаки вояків 16, 53, 78 (осієцького) і 79 оборонного полків, які атакували ворога, незважаючи на втрати. У цих боях загинуло багато хорватських офіцерів і солдат²⁰. У Сербії на північно-східних схилах Чорного Врха (Спті Vrh), на схід від Лозниці, поблизу Яребиці і Такериша і неподалік Крупня брав участь у боях 78-й осієцький полк, а поблизу Шапца і, особливо, Гучева – воював 28-й оборонний полк. На схилах Гучева залишилося багато вбитих і важкопоранених, переважно з 28-го оборонного полку²¹. У подальших воєнних діях 78-й і 28-й осієцькі полки перемістилися в Юрієм (біля Руми), а на р.Саві залишилися потужні передові загони. Далі на схід, біля Вінковців, аж до Сави зібралися частини 6-ї армії, в той час як інші її сили залишилися в Боснії й охороняли кордон.

Основні частини XIII хорватського військового корпусу, до якого входили осієцькі полки, у лютому 1915 р. вступили в бої на східному фронті – у Буковині і Галичині – в складі 2-ї австро-угорської армії, інша частина корпусу продовжувала вести бої в Сербії. Коли 2-га австро-угорська армія досягла північної лінії фронту, її кинули в бій біля Львова²². Ця армія під командуванням генерала Біма-Ермолія утримувала позиції біля гірського перевалу Ужок у Карпатах, воюючи проти російської армії генерала Брусілова. Незважаючи на великі втрати, австро-угорська армія вела успішні бої в районі Белграда і на р.Дріні біля Мієліни, Вардишта і Руда, в яких брали участь й оборонні полки зі Славонії.

У цей час осієцьких військових підвищили у званнях: Дане Коллак отримав звання генерал-майора, командир 38-го польового артилерійського полку Фрідріх Шайне – звання полковника. Підполковником 78-го піхотного полку став Рудольф Фроліх, а майором – Ігньо Муршец²³. На східному фронті осієцькими вояками командували полковник Прохаска і генерал Афенбергер (у минулому командир 78-го осієцького піхотного полку).

До Осієка постійно надходили звістки про поранених на фронтах, яких госпіталізували в осієцькій лікарні. За організацію медичної допомоги відповідав граф Марко Пеячевич і міський голова Анте Пінтерович²⁴. Зважаючи на постійне прибуття нових поранених, в Осієку було засновано добровільні комітети, які опікувалися пораненими і солдатами²⁵. У цей час через переповнене мешканцями місто армії йшли на

¹⁸ Svečano polaganje prisege domobranaca // NO. Br. 176. 4.VIII.1914. S.1.

¹⁹ Odbor za sabiranje priloga za Crveni krst i za porodice zaostale iza vojnika u boju // NO. Br. 177. 5.VIII.1914. S.1–2.

²⁰ Pavičić S. Hrvatska ratna i vojna poviest i Prvi svjetski rat. S.278.

²¹ Ibid. S.290.

²² Ibid. S.354.

²³ Imenovanja u vojsci // NO. Br. 185. 12.VIII.1914. S.2.

²⁴ Otprema ranjenih u bolnicu // NO. Br. 183. 11.VIII.1914. S.2.

²⁵ DAO. Zapisnik gradskog zastupstva. Br. 337. 4.IX.1914.

фронт і з фронту. На вимогу керівництва імператорської казарми 28-й піхотний оборонний полк одержав в Осієку приміщення двох шкіл для розташування вояків і для найму. На виїздах з міста встановились пости, які мали зупинити поширення холери та інших хвороб²⁶. На жителів славонських сіл лягла відповідальність за забезпечення солдат продовольством. Оскільки кількість поранених з фронту весь час збільшувалася, колишнє приміщення кінозалу “Уранія” в Осієку було переобладнане в лікарню²⁷. Упродовж 1914 р. в школах міста були відкриті нові військові шпиталі. Один із таких шпиталів Червоного Хреста, що мав 200 ліжок, був відкритий 21 серпня 1914 р. в приміщенні народної школи на вулиці Єгера. Приймальне відділення цієї лікарні під назвою “Приймальня” розташувалося на вокзалі Гутмана, але у 1915 р. воно припинило діяльність через поширення епідемії холери. Пізніше, у 1917 р., закрилася й лікарня по вулиці Єгера, однак філія Червоного Хреста в Осієку продовжувала надавати допомогу пораненим та їхнім сім’ям, проводячи добродійні акції, лотереї та виставки-продажі²⁸.

Щоб морально підтримати захисників вітчизни на фронтах, у різних містах Славонії були організовані патріотичні маніфестації, наприклад, у Слатині, а славонські дворяни, в тому числі сім’я Норманнів, надавали велику допомогу, забезпечуючи продовольством бідні сім’ї, сини з яких загинули на фронті²⁹. Не були бездіяльними й сільські комітети, але невдовзі міські податкові канцелярії блокували їхню діяльність³⁰.

Газети в Осієку стали військовими органами, які повідомляли про події на фронтах, про обов’язки місцевих мешканців, про організацію добровільних формувань, які скеровувалися на фронт, а також висловлювали подяку тим, хто ревно виконував ці обов’язки³¹. З фронту надходили вісті, які повинні були підбадьорювати як вояків на фронті, так і громаду в тилу. З наближенням зими королівський повірений у Віровітницькій жупанії і м.Осієку доктор Мілан Брезинчак звернувся до жінок міста і жупанії з проханням в’язати головні убори, нарукавники, онучі і теплу білизну для солдатів на фронтах³².

В Осієку було видане розпорядження про створення велозагону, який повинен був вирушити на фронт разом із санітарним загonom на чолі з командиром графом Марком Пеячевичем³³. З огляду на збільшення кількості поранених, які прибували з фронтів, лікарня на Єгеровій вулиці і в приміщенні кінозалу “Уранія” у Верхньому граді та резервні лікарні під №2 у Нижньому граді були переповнені, тому приміщення королівської реальної гімназії і торговельної академії поступово перетворювалися на лікарні. Були також відкриті лікарні за межами Осієка. Серед перших – шпиталі барона Гутмана в Белишчі та Червоного Хреста у Валпові і Нашицях³⁴.

Через успішні дії на фронтах військові формування з Осієка, зокрема 78 і 28 полки, отримали назву “Чортова дивізія”³⁵. У повідомленнях військового журналіста

²⁶ DAO. Zapisnik gradskog zastupstva. Br. 337. 14.XII.1914.

²⁷ Bolnica Urania-Kina // NO. Br. 202. 29.VIII.1914. S.3.

²⁸ Od turskog do suvremenog Osijeka // zavod za znanstveni rad HAZU. Osijek, 1996. S.215.

²⁹ Grof Rudolf i grofica Julija Normann za obitelji rezervista i za crveni križ // NO. Br. 207. 2.IX.1914. S.2.

³⁰ Tebivarina IV razreda za god 1914 // NO. Br. 208. 3.IX.1914. S.2.

³¹ Dobrovoljačke čete u Bosni // NO. Br. 214. 10.IX.1914. S.1. Зокрема, офіційний орган “Südslavische Zeitung” повідомляв, що у Сараєві католики і мусульмани створили легіони добровольців, котрі воюють проти сербів і чорногорців.

³² Za zimsku opremu vojnicima! // Hrvatska obrana (далі – HO). Br. 220. 16.IX.1914. S.3.

³³ Dobrovoljačke koturaške čete // HO. Br. 226. 23.IX.1914. S.2; Dobrovoljačka bolničarska četa // HO. Br. 229. 26.IX.1914. S.4.

³⁴ HO. Br. 226-270, 23.IX-19.XI.1914.

³⁵ Bojno remek-djelo // HO. Br. 229. 26.IX.1914. S.1.

Рода-Роди (Александера Розенфельда, що народився в Зденцях у Славонії), йшлося про боротьбу вояків-славонців “Чортової дивізії” в Сербії і на Україні. На підставі розповіді одного офіцера Род-Рода написав цікаву статтю, вміщену в “*Neu Freie Presse*”.

Дедалі більше відчувався брак вояків на фронтах. Щораз частіше проводився набір рекрутів в Осієку³⁶. Новобранці прибували в місто також з усіх трьох славонських жупаній. У 1912–1914 рр. до армії пішло 7 тис. новобранців з цих жупаній. З них

3 тис. осіб поїхали на фронт, а 4 тис. – проходили навчання в Осієку³⁷.

Призови і військова економіка спричиняли інфляцію й економічні труднощі. Щоб Осієк не залишився без продовольства, були видані накази усю рогату худобу з трьох славонських і угорської (область Бараня) жупаній доставляти на бойні Осієка, оскільки кожного дня до міста з фронту прибувала величезна кількість поранених, котрі потребували додаткових продуктів харчування³⁸. Постраждали під час війни постійно зверталися по допомогу до міської влади. З огляду на війну були встановлені фіксовані ціни на м'ясо, хліб і борошно³⁹. Щоб покрити військові видатки в умовах всеохоплюючої нестачі продовольства, держава спробувала запровадити народну позику⁴⁰. Але тимчасові заходи в умовах продовження війни не могли стримувати невпинне зростання цін на продукти харчування. Тому був оголошений наказ бана Хорватії про ціни на продукти. Однак усі вжиті заходи не змогли вирішити проблеми постійної нестачі продовольства в місті.

Важко визначити, якою була кількість мешканців Осієка у 1915 р., але якщо взяти до уваги висновки комісії про забезпечення їх харчами, то можна стверджувати, що в місті проживало 32 тис. населення. Окрім того, тут перебувало багато військових та іноземців, що переселилися з охоплених воєнними діями земель. Тому загальна кількість мешканців доходила до 50 тис. осіб⁴¹.

Найбільше вояків 78-го піхотного полку і 28-го піхотного оборонного полку до 1915 р. перебувала на сербській лінії фронту. 1915 р. воїнів 28-го полку з сербського фронту перекинули на російський фронт у Галичину. У той час сербські військовополонені перебували в Осієку⁴². 78-й піхотний полк перекинули з сербського фронту в Галичину, де він проводив перші військові операції під Станіславом⁴³. У 1915 р. осієць-

кі газети були змушені спростовувати повідомлення про розгром 78-го піхотного полку⁴⁴. Найважчих втрат 78-й і 28-й полки зазнали в битвах біля Горлиці в 1915 р. Пізніше, до літа 1916 р., ці полки воювали в Бессарабії, відбиваючи атаки російських військ під командуванням Брусілова. В районі Самошина розміщався 28-й піхотний оборонний полк, лівий якого фланг опинився у великій небезпеці. Він ніяк не міг закріпитися в долині Дністра на північний схід від Окни. Його загін під командуванням підпоручника Вркляна потрапив під сильний вогонь і був знищений. Командир загону разом з

³⁶ Pod oružje pozvana 1892, 1893 i 1894 // HO. Br. 253. 23.X.1914. S.2.

³⁷ Dolazak pučkih ustaša // HO. Br. 255. 26.X.1914. S.2.

³⁸ Dolazek ranjenika // HO. Br. 259. 30.X.1914. S.2 (“...До Осієка прибуло 450 поранених, з яких 80 – у тяжкому стані...”).

³⁹ DAO. Br. 367. Kolovoz 1914.

⁴⁰ Narodni zajam za ratne svrhe // HO. Br. 269. 11.XI.1914. S.1.

⁴¹ DAO. Br. 211. 13.VII.1915. S.9–10.

⁴² Serbische Kriegsgefangene im Osijek // Die Drau (далі – DD). Nr. 206 a. 13.IX.1914. S.2.

⁴³ Sedamdesetosmaši kod Stanislavova // HO. Br. 78. 7.IV.1915. S.2.

⁴⁴ Verluste des Osijeker Hausregiments // DD. Nr. 156. 10.VII.1915. S.7.

важкопораненими потрапив у полон. Російська артилерія завдала ударів по позиціях 28-го оборонного полку, який разом з 27-м полком вирішив перейти в контратаку. Але задум не вдався, і він втратив свої початкові позиції⁴⁵. З 1915 р. 28-й полк, дислокований переважно на Буковині, зазнав потужних атак з боку російських військ. 78-й і 28-й полки втратили 90 відсотків особового складу у боях за м. Долина. Молоді вояки, більшість яких були вихідцями зі Східної Славонії і Срема, своєю кров'ю окропили пасовища біля села Тартарова. У важких боях вони штурмували береги ріки біля Надвірної, підтримані силами артилерії і вогнем сусіднього полку. Знекровлені у боях осієцькі частини не могли чинити дієвого опору наступу російських військ⁴⁶.

Дещо згодом 28-й полк, поповнений переважно вихідцями зі Срема, знову відзначився в боях за Тартарів, проте втратив 9/10 свого складу. Тодішні газети писали: “У боротьбі біля Тартарова, Малави і Надвірної загинув цвіт вояків і офіцерів 28-го (осієцького) сремського оборонного полку”⁴⁷. З 1915 р. почастишали нагороди, які постійно отримували вояки 78-го піхотного і 12-ї уланського полку (обидва вони були в складі 7 осієцької піхотної дивізії). Міська влада і міський голова постійно підбадьорювали вояків 78-го полку і його командувача – підполковника Болеслава Вольфа⁴⁸.

На українських фронтах вояки з Осієка отримували постійний пайок на день (700г хліба чи сухарів і 400г м'яса), але через воєнні умови й нерегулярне постачання їм часто бракувало їжі⁴⁹. Зросла кількість військових інвалідів, частково відправлених на реабілітацію в Осієк⁵⁰. Про те, що Осієку була потрібна різноманітна підтримка, свідчить звернення баронеси Лютгендорф до громадян міста з проханням надати допомогу одягом пораненим⁵¹. У місті було запроваджено забезпечення продовольством населення шляхом закупівлі великої кількості борошна, м'яса, картоплі і гасу. З цією метою були отримані кредити. Очевидно, це дало змогу вирішити в основному проблему забезпечення міста продуктами харчування, оскільки доволі часто до Осієка приїжджали міські голови та їхні заступники з інших міст для обміну досвідом щодо забезпечення усім необхідним⁵².

Незважаючи на непогане забезпечення Осієка продовольством, все ж у ньому відчувалася нестача продуктів харчування, особливо м'яса. Потреби війська були великі і пріоритетні. 13 січня 1915 р. королівська державна влада направила осієцькому місцевому представництву листа, в якому повідомлялося, що вона не може надалі виділяти кошти на оплату 15 членів міського тимчасового патруля, оскільки в місті почастишали крадіжки, спричинені голодом мешканців⁵³. Місцеві трибунали були змушені постійно виносити вироки і призначати покарання за крадіжки харчів⁵⁴.

І все ж у той час, якщо вірити кореспонденту газети “Наша єдність” з Відня, Осієк був одним із найспокійніших міст монархії, імператор Франц Йосиф постійно згадував про осієчан у контексті військових подій, стверджуючи, що вони “мої вірніші хорвати”⁵⁵.

⁴⁵ Verluste des Osijeker Hausregiments // DD. Nr. 156. 10.VII.1915. S.506.

⁴⁶ Ibid. S.423.

⁴⁷ Ibid. S.439.

⁴⁸ Junačka djela osiječke 78 pješačke pukovnije Gerba // HO. Br. 12. 16.I.1915. S.4.

⁴⁹ Dnevni obroci naših vojnika // HO. Br. 57. 11.III.1915. S.2.

⁵⁰ Invalidenfürsorge // DD. Nr. 167. 23.VII.1915. S.5.

⁵¹ Ibid. S.4.

⁵² Izaslanstvo grada Zuzle u Osijeku // HO. Br. 56. 10.III.1915. S.3.

⁵³ Preslušavanje provalnika Ivana Račana // HO. Br. 38. 17.II.1915. S.3.

⁵⁴ Osijek bez mesa // HO. Br. 90. 24.IV.1915. S.2.

⁵⁵ Kralj o Hrvatima // HO. Br. 44. 24.II.1915. S.2.

Новою проблемою для осієцьких військових став вихід Італії з Троїстого союзу і приєднання її до Антанти, що означало для австро-угорської армії появу ще одного ворога і відкриття нового фронту. У зв'язку з цим, частина осієцьких вояків була перекинута на італійський фронт. У березні 1915 р. новим командувачем 78-го піхотного полку було призначено полковника Болеслава Вульфа, а 28-го оборонного полку – Іван Месіча⁵⁶. З огляду на нові військові потреби до війська були мобілізовані жителі Осієка у віку 43–50 років⁵⁷.

Тим часом австро-угорська армія відбила у росіян Перемишль, про що 3 червня 1915 р. особисто повідомив бан Скерлес у газеті “Хорватська оборона”. У цій військовій операції брали участь вояки 78-го осієцького полку⁵⁸. 1915 р. в Осієку і його околицях вперше побачили велику кількість полонених українців і росіян. Вони були розподілені на фізичні роботи, передусім у сільському господарстві. Так, у маєтку джаковського єпископа доктора Крапца працювало 1200 російських полонених⁵⁹.

Питання воєнних дій на фронтах і розповіді про долі хорватських вояків займали найбільше місця на шпальтах тогочасних осієцьких газет. Доволі часто в пресі з'являлися також статті про різні порушення, які виявлялися в постачанні й розподілі продуктів харчування. Газети повідомляли про зловживання при випіканні хліба і булок, які важили 30 г замість належних 50 г.⁶⁰ На засіданні комісії управління Віровітницької жупанії, що відбулося 22 вересня 1916 р. в Осієку, констатувалися великі втрати жупанської казни внаслідок військових дій, брак борошна і молока, що викликало значні проблеми з апровізацією населення. Часто траплялися в Осієку арешти, особливо через вербальні (словесні) злочини і висловлювання проти війни і армії, в чому лідерами були необережні сербські громадяни⁶¹. Важливою проблемою міста були біженці, переважно ті, які тікали з Осієка здебільшого в Австрію. Близько 16 тис. їх застали закінчення війни в таборі інтернованих у Гмюнді, де вони опинилися разом зі своїми сім'ями вже на самому початку війни. У тому ж таборі перебували 16 тис. хорватів, 12 тис. українців, 6 тис. словенців і 600 італійців з Істриї⁶².

У 1916 р. громадяни Осієка продовжували надавати допомогу осієцьким воякам на східному фронті, а також пораненим та інвалідам, що перебували в місті. Однак загальна ситуація в місті погіршилася через зростання кількості правопорушень, спричинена нестачею продовольства, загальною деморалізацією мешканців. З 1916 р. для збереження спокою в місті була сформована громадянська охорона Верхнього та Нижнього града⁶³. Але безпека громадян у місті дедалі погіршувалася, тому “міський капітан Хржич організував поліцейний рейд проти дезертирів, брехунів, картярів, злодіїв...”⁶⁴ Пересування громадян було обмежене запровадженням спеціальних документів жандармерії, необхідних для виїзду за межі міста. Частішали заяви громадян про “ухиляння від військової служби”, а в армію почали призивати випускників

⁵⁶ Obzor. Br. 62. 3.II.1915; br. 68. 9.III.1915.

⁵⁷ Enthebung der 43- bis 50-jährigen Landsturmmänner // DD. Nr. 199. 31.VIII.1915. S.4.

⁵⁸ Osječka kronika // HO. Br. 151. 26.VI.1915. S.4.

⁵⁹ Ruski zarobljenici na dobru Djakovačkih vlastelinstva // Jutarnji list. Zagreb. 7.VIII.1915; HO. Br. 187. 7.VIII.1915. S.3.

⁶⁰ Premale žemičke // HO. Br. 189. 10.VIII.1915. S.2.

⁶¹ Brbljavi briko // HO. Br. 223. 21.IX.1915. S.2.

⁶² U taboru interniranih u Gmündu, Hrvati, slovinci i Ukrajinci // HO. Br. 277. 24.XI.1915. S.2.

⁶³ Iz naše gradjanske garde // HO. Br. 228. 5.VI.1916. S.4.

⁶⁴ Racije u gradu Osijeku // HO. Br. 23. 29.I.1916. S.4.

середніх шкіл. Щодня в Осієку збільшувалася кількість сиріт та вбогих, яким міська влада не могла поліпшити ситуацію своєю одноразовою допомогою⁶⁵.

На східному фронті в 1916 р. суттєвих змін у розташуванні австро-угорських і російських військ не спостерігалось, але кількість полонених постійно зростала. Австро-угорські полонені на східному фронті, принаймні осієчани, були вивезені до трьох таборів у Сибіру: в м. Чита (табори Чита, Березовка, Троцьковськ, Ур)⁶⁶. Водночас у Сербії перебувало 25 тис. полонених австро-угорських вояків⁶⁷.

Для піднесення духу населення в Осієку було встановлено й урочисто відкрито пам'ятник "Його величності королю" – імператору Францу Йосифу⁶⁸. Відбулися також зміни військового командування: новим командувачем 78-го осієцького піхотного полку став полковник Антун Плівеліц⁶⁹.

У 1917 р. осієцькі газети все частіше писали про негативні наслідки війни, наводили інформацію "Копенгагенського товариства дослідження наслідків війни" про те, що від її початку полягло вже 4,6 млн. людей і далі щодня гинуло 6332 особи⁷⁰. Почастішали випадки дезертирства та ухилення від військової повинності. Щоб якось заохотити вояків, в тилу, зокрема в Осієку, будувалися нові будинки для військових, впорядковувалися казарми для тренування і поповнення військових рядів. З огляду на нестачу зброї й амуніції, власті Осієка звернулися до населення з закликом здавати вживані речі для потреб війська. У заклику перелічувалося практично все, що могло знадобитися для військових потреб, що можна було переплавити на зброю⁷¹. Забезпечення населення продовольством у 1917 р. було недостатнім; у розпорядженні влади було лише кукурудзяне борошно.

Невдачі на фронтах спричинили зростання кількості воєнних біженців в Осієку, особливо з Герцеговини. За одним із повідомлень, у Славонії було розміщено 4 тис. сиріт з Герцеговини⁷². Військовополонені з України і Росії були розподілені по селах, де працювали у майстернях і на полях. Працедавці, щоб не сплачувати податків, не реєстрували полонених, тому військовий контроль постійно наголошував, якщо так буде продовжуватися, то полонених від них забератимуть⁷³.

Восени 1917 р. більшість славонських воєнних частин було перекинуто зі східного фронту на італійський, зокрема, на позиції в районі ріки Пияви⁷⁴.

На початку березня 1918 р. шпальти осієцьких газет були наповнені повідомленнями про крадіжки, дезертирство і розпусту. У 1918 р. в місті була введена комендантська година, яка поширювалася також на роботу ресторанів, кав'ярень і готелів, які могли бути відкриті лише до одинадцятої години вечора. Через загальний брак товарів робилися спроби заборонити піднесення цін на товари і послуги. Оскільки Осієк був переповнений чужинцями і людьми, що переїхали сюди з села, бракувало житла. Перед закінченням війни поверталися додому осієцькі вояки. "Велика кількість полонених зі східного фронту прибувала до Будапешта, їх там збиралися тисячі. Серед них

⁶⁵ Za gradske siromahe i ubogare // ho. Br. 150. 6.VII.1916. S.4.

⁶⁶ Položaj naših ratnih zarobljenika u Sibiriji // HO. Br. 150. 7.VII.1916. S.2.

⁶⁷ Zarobljenici u Srbiji // HO. Br. 24. 30.I.1916. S.3.

⁶⁸ Otkriće spomenika Njegova Veličanstva // HO. Br. 153. 8.VII.1916. S.4.

⁶⁹ Novi zapovjednik 78 pukovnije // HO. Br. 64. 18.III.1916. S.3.

⁷⁰ Ogromni gubici u svjetskom ratu // HO. Br. 12. 17.I.1917. S.4.

⁷¹ Poziv za predaju u ratne svrhe upotrebljenih predmeta // HO. Posebni broj prilog 22137 / 20. 31.XII.1917. S.7–8.

⁷² Hercegovačka djeca u Hrvatskoj // Obzor. Br. 337. 11.XII.1917. S.3.

⁷³ Prijava zarobljenika // HO. Br. 290. 20.XII.1917. S.3.

⁷⁴ Bauer E. Sjaj i tragika hrvatskog oružja. S.126–127.

були і хорвати. Вони всі були вбрані в російську військову форму, деякі з козацькими шапками. На запитання, звідки вони їх взяли, чулися вигуки: “В Росії – Сербії – Азії”⁷⁵. Наприкінці березня 1918 р. до Осієка дійшли й угорські війська зі східного фронту. На запитання міського голови: “Чи правда, що полк прийшов до Осієка заради реквізиції?” – його командир відповів, що вони прибули заради відпочинку після тривалих бойових дій на фронті⁷⁶. Дезертирство у 1918 р. стало буденним явищем, тому був введений закон “Покарання за втечу” (9.03.1818 р.), 183 стаття якого передбачала смертний вирок через розстріл⁷⁷. Місцева влада намагалася затримати таких зрадників і покарати згідно з законом. Осієцький міський патруль, з огляду на часті випадки дезертирства і крадіжки майна, мав багато роботи заради збереження спокою і порядку в місті⁷⁸.

Хоча з Росією був укладений мирний договір (березень 1918 р.), українські та російські військовополонені в Славонії звільнені не були, оскільки, як тоді зазначалось у газетах, Гаагська конвенція не передбачала негайного повернення полонених на батьківщину в разі укладення миру, а лише можливість їх відправки додому. А до того, як це станеться, вони повинні були працювати на чужих працедавців, доки відділ в справах військовополонених управління жупанією не вирішить інакше⁷⁹.

19 жовтня 1918 р. Народне віче Словенії, Хорватії і Сербії видало Декрет, в якому закликало до єднання народів Словенії, Хорватії і Сербії. Було проголошено нову єдину суверенну державу – Державу СХС і невдовзі прийнято її Конституцію. Того дня ані міська влада Осієка, ні місцева газета про це не повідомили. Поширювалася лише інформація про проблеми, пов’язані з розквартируванням військових у казармах Осієка і про іспанський грип тощо. Лише наступного дня у публікаціях під заголовком “Враження від проголошення Народного віча і відповідь Вілсона” газета повідомляла про створення нової держави. В Осієку скромно зазначили, що проголошення Держави СХС “знайшло живий відгук у нашому місті”. У самому місті були вивішені національні прапори⁸⁰.

День 22 жовтня 1918 р. в Осієку пройшов спокійно; були призначені нові командувачі “народних військ”: командиром гарнізону Осієка став капітан Крешимир Кошак, а командиром 78-го піхотного полку – капітан Бабич. Народний патруль перебував під командуванням комісара поліції Ганжековича⁸¹. За наказом військового командира в Пожоні від 8 жовтня 1918 р. (№100434), українські та російські полонені були відправлені з Осієка додому⁸².

Незважаючи на вживані заходи, порядок і мир в околицях Осієка порушувався частими грабунками та вбивствами, безлад в Осієку та його околицях ставав все більш відчутним⁸³. На основі трибуналу був створений надзвичайний суд у складі п’яти членів на чолі з головою Звонімиром Вінковичем, які не встигали видавати вироки; дезертири в околицях Осієка стали справжньою загрозою для порядку і спокою. На початку листопада на вулицях міста найчастіше можна було побачити озброєних

⁷⁵ Vračaju se zarobljenici // HO. Br. 51. 2.III.1918. S.5.

⁷⁶ Mađarske čete u Osijeku // HO. Br. 73. 29.III.1918. S.2.

⁷⁷ Prijeki sud // HO. Br. 86. 16.IV.1918. S.2.

⁷⁸ Osječka gradjanska garda // HO. Br. 112. 16.V.1918. S.3.

⁷⁹ Novi propisi za ruske zarobljenike // HO. Br. 89. 18.IV.1918. S.2.

⁸⁰ HO. Br. 249. 22.X.1918. S.1–2.

⁸¹ Gradske vijesti // HO. Br. 239. 21.X.1918. S.3–4.

⁸² Oprema ruskich zarobljenika “Donkozakom” // Jug. Br. 185. 17.X.1918. S.3.

⁸³ Položaj u Našicama // Jug. Br. 206. 7.X.1918. S.3.

членів “Народного патруля” з народними (червоними) знаками. З 6 листопада 1918 р. “Народний патруль” одержав нові білі стрічки з написом “народний патруль”⁸⁴. Великий жупан Хорватії, за згодою Народного віча і командування королівських сербських загонів, видав розпорядження: “Кожен, хто має зброю, повинен протягом 24 годин здати її в найближчий котарський комітет”. Згідно з цим розпорядженням, в Осієку був розпущений “червоний” і “білий” “народні патрулі”. Сподівалися, що стрілянина в місті припиниться, оскільки нерідко траплялися випадки, коли дехто з патрульних просто забавлявся зброєю серед білого дня⁸⁵.

Коли до Осієка прибув 28-й оборонний полк на чолі з підполковником Ковачевичем, генералом Пливеличем і полковником Бабичем, міська влада влаштувала їм урочисту зустріч. Військові з Осієка, які входили до складу 78-го і 28-го полків, брали участь у боях на сербському, східному та італійському фронтах, а наприкінці війни були роззброєні. З цього приводу міський голова виступив з промовою, в якій наголосив, що їхні вояки тепер є народним військом, тому повинні підпорядкуватися Народному вічу як верховній владі⁸⁶.

3 грудня 1918 р. відбулося святкове засідання міського представництва Осієка. На ньому міський голова разом з жупаном Тоничем констатували, що місто Осієк і Віровітницька жупанія ввійшли до складу Королівства Сербів, Хорватів і Словенців⁸⁷.

Такою, в загальних рисах, була хроніка одного з невеликих хорватських міст, яке, розташоване вдалині від епіцентра основних політичних подій Першої світової війни й Австро-Угорської монархії, жило буденним життям, зносячи негаразди, породжені війною, і долаючи численні труднощі воєнного часу. У великих політичних трансформаціях того періоду його мешканці брали мінімальну участь, змушені вирішувати проблеми повсякденного життя і виживання. Історія Осієка типова для провінційних населених пунктів та їхніх мешканців, для яких війна і великі континентальні катаклізми були жорстоким випробуванням на міцність, в яких вони намагалися зберегти той уклад, що формувався у попередні історичні періоди.

**OSIYEK IN THE PERIOD OF WAR I:
THE CHRONICLE OF A CERTAIN CROATIAN TOWN
IN PRESS MATERIAL AND ARCHIVES**

Ivan BALTA

J.Strossmayer University in Osijek
9, Lorentso Yager, Str., Osijek, 31000 (Croatia)
The Chair of History

In the chronicle style it was described the everyday life of Osijek citizens through the World War I years, their reaction on the main war's events, Croatian sol-

⁸⁴ Gradske vijesti // HO. Br. 254. 5.XI.1918. S.4.

⁸⁵ Raspust narodnih gardi // HO. Br. 266. 17.XI.1918. S.4.

⁸⁶ Doček 28 domobranske pukovnije // HO. Br. 270. 22.XI.1918. S.1.

⁸⁷ Svečana sjednica gradskog zastupstva u Osijeku // HO. Br. 282. 4.XII.1918. S.2–3.

diers' participation in the battles in Galychyna, the attitude to the prisoners of war – Ukrainian and Russians.

Key words: war, town, Croatia, Osiyek, independence, prisoners of war.

Стаття надійшла до редколегії 13.11.02.

Прийнята до друку 24.01.03.